

УДК 324 / 323. 264

О. С. Гончарова

АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито основний зміст такого поняття як електоральний абсентеїзм. Охарактеризовано рівень електоральної активності у демократичних країнах світу та Україні. Визначено види абсентеїзму та з'ясовано його причини, що коріняться у соціально-політичних процесах, ментальності та раціональному виборі. Досліджено наслідки розвитку абсентеїзму та пропонуються шляхи його подолання.

Ключові слова: абсентеїзм, електоральна поведінка, ухилення від участі, відчуження.

Раскрыто основное содержание такого понятия как электоральный абсентеизм. Дана характеристика уровня электоральной активности в демократических странах мира и Украине. Определено виды абсентеизма и выяснено его причины, которые коренятся в социально-политических процессах, в народной ментальности и рациональном выборе. Проведено исследование последствий развития абсентеизма и предлагаются пути его преодоления

Ключевые слова: абсентеизм, электоральное поведение, уклонение от участия, отчуждение.

Basic matter such thing as an electoral absenteeism. The characteristic of the level of electoral activity in the democratic countries of the world and Ukraine. Defined types of absenteeism and found it causes that are rooted in the socio-political processes in people's mentality and rational choice. Held issledonanie effects of absenteeism and suggests ways to overcome it.

Key words: absenteeism, electoral behavior, avoidance of participation, alienation.

Постановка проблеми. Традиція аполітичності є одним з найвагоміших наслідків тоталітарного минулого України, яку було виховано та вкорінено у масову суспільну свідомість жорсткими обставинами життя як звичку «не висовуватися». В основі аполітичності лежить надто низький рівень довіри громадян до існуючих політичних інституцій та діючих політиків. Наслідком цього є низька громадянська культура, домінуючою ознакою якої стає ухилення особи від політичної участі – тобто ухилення людини від конструювання бажаної реальності у своїй взаємодії з державними або громадськими організаціями, ухилення від участі в обговоренні актуальних проблем у рамках

публічної політичної сфери, неучасть громадян у процесах раціоналізації прийняття рішень. Наймасовішою формою участі населення у політиці є вибори. Однак з кожним роком рівень явки на виборчі дільниці, особливо під час виборів до місцевих органів влади, стає все нижчим і нижчим. Населення сприймає участь у виборах не як долучення до конструювання та прийняття управлінських рішень чи як інструмент діалогу з владою, а скоріш за все як можливість висловити свою підтримку чи протест владі та політикам. Звідси й високий потенціал абсентеїстського типу поведінки. У зв'язку з цим виникає питання, що породжує електоральний абсентеїзм.

Аналіз актуальних досліджень. Електоральними дослідженнями займаються вчені різних галузей знань – політології, права, соціології та ін. Аналіз наукової літератури засвідчує наявність незначної кількості робіт, які б були присвячені саме електоральному абсентеїзму. І. Поліщук, Є. Юрійчук, В. Васютинський, Н. Ротар, Ю. Бушенєва торкаються проблем абсентеїзму у поєднанні з іншими проблемами електоральної політології. Це, відповідно, позначається на глибині усвідомлення феномена абсентеїзму. Зокрема, в наявній літературі відсутнє чітке усвідомлення причин електорального абсентеїзму та його наслідків. Це й стало однією з причин звернення автора до зазначеної теми.

Мета статті – дослідження абсентеїзму як типу електоральної поведінки, його сутності, умов існування та наслідків розвитку.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов існування демократичної системи в державі С. Хантінгтон вважає процес обрання осіб, які отримують право приймати загальні рішення, шляхом чесних, справедливих, періодичних виборів, під час яких кандидати вільно змагаються за голоси виборців, а брати участь у виборах має право все доросле населення [8, с. 17]. Отже, визначене таким чином поняття демократії має дві складові – змагальність та участь. На перший погляд, у демократії як владі народу, що здійснюється самим народом і для народу, має бути присутня висока політична активність громадян, в тому числі й електоральна, бо це ж їхня влада, яка відкрита для всіх. Однак останнім

часом у більшості демократичних країн спостерігається зменшення електоральної активності населення. Так, у Сполучених Штатах Америки участь у виборах бере 50-60% виборців. Це більше, ніж у Польщі (40%), але менше, ніж у Великій Британії (75%), Німеччині (83%), Швейцарії (90%) [6, с. 240]. Ці дані засвідчують високий рівень абсентеїзму (від лат. відсутній) – байдужого ставлення людей до здійснення своїх громадсько-політичних прав, ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах різного рівня [5, с. 57]. В західних країнах відмова від участі у виборах, значним чином, викликана небажанням громадян змінювати владні інститути, що склались і діяльність яких схвалюється виборцем.

У сучасному світі відзначається стала тенденція до зниження явки на вибори. Так, з початку 90-х років ХХ ст. у Великобританії постійно знижується рівень виборчої активності. Якщо у 1992 р. на виборчі дільниці не з'явилося тільки 22% виборців, то у 1997 цей показник сягнув 28%, а у 2001 р. 41% [1, с. 55], що дозволяє говорити про відмову значної кількості громадян від використання найбільш традиційної для цієї країни форми політичної участі – голосування. Такі ж тенденції ми можемо спостерігати і в інших демократичних країнах. Зростання абсентеїстського типу поведінки свідчить про серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм та цінностей. Отже, вибори перестають бути засобом досягнення консенсусу в суспільстві, у зв'язку з чим стає очевидним, що відмова виборців від участі у голосуванні створює серйозні проблеми для демократії.

Такі ж загальні тенденції мають місце і в електоральній поведінці громадян України. За роки незалежності активність виборців на президентських виборах знизилась з 84,32% (1991 р.) до 69,7% (2010 р.), а на парламентських – з 76,07% (1994 р.) до 57,94% (2007 р.) [4, с. 83]. Під час проведення місцевих виборів цей показник ще більш вражаючий: якщо на виборах до місцевих рад 26 березня 2006 р. голосували 60,0% виборців, то на аналогічних виборах 31 жовтня 2010 р. лише 46,0% [10, с. 95]. В. Васютинський вважає, що така електоральна поведінка може бути обумовлена як байдужим ставленням до

політичних та ідеологічних проблем, так і виявом їхнього пасивного протесту та почуття нездатності впливати на хід політичних подій, або постає як наслідок певної принципово абсентеїстської позиції [3, с. 37].

В умовах сучасної України у представників тих чи інших соціальних, демографічних груп населення сформувався визначений тип електоральної поведінки. Так, наприклад, існує пряма залежність ступеня активності від віку виборця. У групі тих, хто не голосував, переважають громадяни середнього віку – 30-55 років – 52% та молодь – 32,9%. Громадяни старші 55 років традиційно впевненіше проявляють себе у групі активних виборців [4, с. 84]. Досить чітко можна простежити залежність ступеня активності на виборах від рівня освіти. Серед неактивних виборців найбільше вирізняються громадяни з середньою загальною освітою, становлячи 40,9%, з неповною освітою – 25,9% та середньою спеціальною – 22,9%, найменшу частину становлять високоосвічені громадяни – 10,3% [4, с. 84]. Статистичні дані демонструють відмінності електоральної активності працівників державного та приватного сектору економіки. До 40% неактивних виборців працюють у приватному секторі та 16% у державному [4, с. 84].

Електоральний абсентеїзм – досить складне і багатогранне явище. Н. Ю. Ротар виділяє чотири види абсентеїзму: 1) абсентеїзм байдужості та аполітичності – характерний для молоді, безробітних, бездомних; 2) абсентеїзм негативного ставлення до передбачуваних підсумків – характерний для виборців старших 50 років; 3) абсентеїзм протесту – характерний для скривджених громадян, найбільш вразливих верств; 4) абсентеїзм, викликаний зовнішніми факторами масової дії [7, с. 23–24].

Що ж спричиняє появу в сучасному політичному процесі електорального абсентеїзму? Мова може йти про значну сукупність причин, що коріняться у соціально-політичних процесах, в ментальності та раціональному виборі. Російська дослідниця Ю. І. Бушеньова пояснює збільшення кількості абсентеїстів недовірою населення до інститутів влади, непрозорістю дій державних органів, неефективним представництвом громадян в органах влади,

нестабільністю політичної системи, зниженням рівня політичної конкуренції, зменшенням легітимності влади [2, с. 9]. Ці висновки знаходять своє підтвердження у даних моніторингу українського суспільства, проведеного у 2010 році. Вони демонструють, що пасивні виборці вдвічі менше виявляють довіри до органів місцевої влади, ніж активні: серед активних виборців 47% заявили про те, що не довіряють місцевим органам влади, а серед неактивних частка таких – 56,8%. Подібні співвідношення показників довіри/недовіри до Уряду, Верховної Ради та Президента: до всіх владних інституцій рівень довіри вдвічі вищий у активних виборців, ніж у пасивних, і відповідно рівень недовіри значніший саме для останніх. Найвищий рівень довіри виявили респонденти до Президента, і ті, хто голосував на виборах – 33,6%, і ті, хто не брав участі у виборах, – 16,9%, а найнижчий до Верховної Ради – 15,6% і 6,9% [4, с. 85–86].

Є. П. Юрійчук доповнює перелік причин абсентеїзму зростанням недовіри до інституту виборів, особливо серед молоді; зниженням його значимості як демократичної цінності; значними зовнішньополітичними й внутрішньополітичними обставинами проведення виборів, які не забезпечували підтримку виборцями через акт голосування рішень і дій державної влади, прийнятого політичного курсу, рішень місцевого самоврядування; недовіри до чесності й прозорості виборів; «підданський» тип політичної культури громадян. Окремо дослідниця відзначає прояв електорального абсентеїзму у вигляді свідомого бойкоту виборів як форми пасивного протесту проти дій влади і політичного режиму (особливо на місцевих виборах 2010 р. в Україні), а також прояв байдужості до своїх прав і обов'язків, що свідчить про прояв у першому випадку активного абсентеїзму (свідомий, політично мотивований протест проти дій влади, партій, кандидатів), у другому – пасивного (поступове відчуження особистості від політичної сфери діяльності суспільства, держави, територіальної спільноти внаслідок байдужості до політичного процесу) [10, с. 97–98]. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених у жовтні 2006 р. Фондом «Демократичні ініціативи», попри високу загальну оцінку значення виборів, стосовно виборів в Україні населення здебільшого вважає, що вони

проводилися лише задля створення видимості демократії, якої у нас насправді немає (48%) [9, с. 219–220].

Основною соціально-психологічною причиною абсентеїзму є те, що люди у процедурі виборів не бачать механізму впливу на своє життя, не завжди здатні розібратися в політичних обіцянках кандидатів та раціонально обумовити свій вибір, саме тому дуже часто взагалі ігнорують вибори. Абсентеїзм, як правило, викликається відповідними масовими настроями і формується під впливом різних джерел інформації. Факторами, що сприяють зростанню абсентеїзму, є особисте спілкування зі стійкими абсентеїстами; негативні повідомлення ЗМІ про всіх кандидатів і процес виборів в цілому; неефективна передвиборна агітація; штучне стимулювання абсентеїзму окремими кандидатами у певних верств населення з метою скорочення активного електорату противника.

Наслідки абсентеїзму не можна оцінити однозначно. З одного боку, зростання абсентеїзму говорить про нестабільність політичної системи, зниженні легітимності політичної влади, недовірі людей до владних інститутів, імітації представництва депутатами інтересів громадян в органах влади. Значна кількість абсентеїстів може бути ознакою неефективності політичних інститутів, відсутності «прозорості» в діяльності держави, низькому рівні політичної конкуренції. З іншого боку, абсолютна участь громадян у виборах – це не свідчення гармонійного розвитку демократичних засад. Так, майже стовідсоткова участь громадян СРСР у виборах не була гарантією стабільності та ефективності політичного режиму. Добровільна участь усіх громадян, що мають виборчі права, у демократичних виборах уявляється певним абсурдом, досягнення якого неможливе. У будь-які часи і у будь-якій державі будуть громадяни, які не беруть участь у виборах з об'єктивних причин (хвороба, каліцтво, інші життєві обставини, які роблять неможливим відвідування виборчої дільниці).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Під абсентеїзмом розуміється форма електоральної поведінки, що знаходить своє відображення у

відмові від участі громадян у виборах, що обумовлено байдужістю або протестним ставленням до виборних органів влади чи інституту виборів у цілому. Для сучасної України притаманна принципова відмінність причин, що породжують абсентеїзм. Так, якщо на Заході відмова від участі у виборах викликана небажанням змінювати традиційні владні інститути, то в Україні абсентеїзм частіше за все є проявом відчуження від влади, недовіри до неї, пасивності та байдужості. Низький рівень явки є серйозною проблемою стабільності політичної системи. Політична рівноправність та політична участь є базовими взаємопов'язаними демократичними принципами. Нерівна політична участь породжує нерівне представництво інтересів і нерівний вплив на політичну систему, що знаходить відображення на рівні політичної стабільності. Абсентеїзм менш активних груп електорату приводить, в підсумку, до їх незначного політичного впливу. Крім того, велика частка абсентеїстів в електораті може бути потенційно небезпечною, так як це означає, що велика кількість виборців мають слабкі зв'язки зі сталими практиками політичної системи, політичними лідерами і політичними партіями. Значна кількість абсентеїстів на виборах свідчить про нелегітимність тих чи інших виборних органів. Аналіз суті, причин та наслідків абсентеїзму дає змогу запропонувати шляхи його подолання: формування нової моделі політичної культури та свідомості громадян; підвищення загального рівня політичної обізнаності людей; поширення інформації, яка показує, що вибори проводяться справедливо, в суворій відповідності з законом; створення належних умов для учасників голосування; з метою поліпшення якості безпосередньої демократії та пошуку нових шляхів участі громадян в політичних процесах запозичити позитивний досвід демократичних зарубіжних країн. Все вище сказане стосується добровільної відмови громадянина від участі у виборах. Однак у політичних практиках іноді застосовуються легальні чи нелегальні методи, за допомогою яких людина не допускається до участі у виборах без власної на те згоди. Саме цим питанням і планується присвятити наступну статтю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдяк В. І. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів: Монографія / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. — Чернівці: Рута, 2004. — 328 с.
2. Бушенева Ю. И. Абсентеизм как фактор избирательного процесса в современной России. Автореферат дис... канд. Полит. Наук. Специальность 23.00.01 теория политики, история и методология политической науки / Ю. И. Бушенева. - СПб., 2007. — 20 с.
3. Васютинський В. Про особливості електорального самовизначення громадян України / В. Васютинський // Українські варіанти. — 1998. — № 1. — С. 37—41.
4. Іващенко О. Пасивні виборці: нові прояви старих звичок? / О. Іващенко // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. Н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 82—89.
5. Кадлубович Т. І. Людина і політика: Навчальний посібник / Т. І. Кадлубович. — К. : КНУТД, 2012. — 100 с.
6. Поліщук І. О. Еволюція культури політичних виборів в Україні: Монографія / І. О. Поліщук. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. — 352 с.
7. Ротар Н. Ю. Теорія політичної участі: Навчальний посібник / Н. Ю. Ротар. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. — 168 с.
8. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. — 368 с.
9. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи: Монографія / Є. Г. Цокур. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 330 с.
10. Юрійчук Є.П. Електоральна та референдум на легітимація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти: Монографія / Є. П. Юрійчук. — Чернівці: Чернівецький національний у-т, 2012. — 480 с.